

УДК 82-3:821.161.2

**ДИСКУРС ТІЛЕСНОСТІ У ЗОБРАЖЕННІ ОБРАЗУ
УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ
В. ЛИСА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ»)**

С. Е. Ушневич

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра початкового навчання;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка 57;
тел. + 380 (342) 75-23-51*

Стаття присвячена дослідженню дискурсу тілесності у світовідчутті традиційно-патріархальної героїні; осмисленню поведінкових патернів демонічної жінки крізь призму міфологічних праоснов; аналізу концепції людини, розгорнутої через образи Матері, Дочки, Онуки.

Ключові слова: *тілесність, патріархат, матріархат, українська жінка.*

В історії українського літературного процесу останні десятиліття ХХ – поч. ХХІ століття були періодом важливих змін у філософствуванні про жінку, про її місце в суспільстві, про ролі, які вона виконує в ту чи іншу епоху. Утвердження в літературі образу нової героїні призвело до осмислення глибинних трансформацій у жіночій свідомості. Зважаючи на історично міцний, укорінений на українському ґрунті народницький образ матері, тенденція до відтворення інтимного буття жіночих персонажів є запорукою повноцінного існування жінки у сучасному художньому тексті. Відомий літературознавець Г. Ключек зазначав, що «...еротизація сучасної прози є однією з ознак її розкріпачення, оновлення, виходу з соцреалістичної ортодоксальності» й наголошував на «необхідності визначення художньої природи явища» [5, с. 4]. Відтак прогнозованим є зростання наукового інтересу до тілесної проблематики у творах письменників.

Дослідниця Олена Галета стверджує, що тілесний досвід є свідченням статі у «жіночому письмі» Ніли Зборовської й Оксани Забужко, тіло єднається у дихотомію з душею у Галини Пагутяк і Катерини Мотрич, з серцем – у Людмили Таран, протистоїть чуттям у повісті Тані Малайчук і «розчиняється», слугуючи виражальним засобом для чуттів в оповіданні Марії Матіос, чи певних станів – у Галини Тарасюк. Однак, вважаємо, потребує аналізу жіночий гендер у текстах, написаних чоловіками. Прозаїк Володимир Лис пропонує власне бачення української жінки на рівні чуттєвого тіла. В романі «Соло для Соломії» автор коректно зображує тілесність у всіх її проявах, демонструючи високий рівень художньої майстерності.

Метою статті є дослідження дискурсу тілесності у світовідчутті традиційно-патріархальної героїні Соломії; осмислення поведінкових патернів демонічної жінки крізь призму міфологічних праоснов; аналіз концепції людини, розгорнутий через образи Матері, Дочки, Онуки.

Після тріумфального виходу роману «Століття Якова» посилюється інтерес до творчого феномена Володимира Лиса. Хоча, як стверджує Світлана Бородіца у статті «Рецепція прози Володимира Лиса в сучасному українському літературознавстві», творчість письменника цілісно не аналізувалася, досі дослідники (В. Агеєва, О. Герасим'юк, О. Забужко, І. Зінчук, О. Клименко, О. Кравчук, В. Погорецький, Р. Свято, Л. Якимчук та ін.) обсервували загальні проблеми його творчого доробку. На часі дослідження роману «Соло для Соломії», який став предметом розгляду на рівні «трансформації літературної традиції в художній структурі сучасного роману» (О. Башкирова), в контексті «історичних подій» (Т. Хом'як); у рамках «біографії одного, яка невіддільна від біографій тих, хто поруч» (Т. Прохасько). Зосібна, у своїх відомих творах письменник запропонував індивідуальне бачення певної епохи очима чоловіка («Століття Якова») та жінки («Соло для Соломії») крізь призму філософсько-психологічного буття у вимірах тілесності.

На зламі ХХ-ХХІ ст. учені констатують суттєву зміну ставлення до тіла, розмежовуючи концепти тіло та тілесність. Як відомо, вони відрізняються вже за обсягом: тіло входить до тілесності як її ядро, проте остання займає більший простір [1, с. 90]. Необхідність, власне, такого прочитання творчого доробку Володимира Лиса продиктована прагненням заглибитись у художню тканину роману, в якому закодовані множинні смисли. Зображуючи життя героїнь, світу, в якому вони побутують, прозаїк тонко відчуває і розкриває драматизм жіночої долі, закинутої у лихоліття воєнного та повоєнного життя. Практично всі жіночі персонажі Володимира Лиса мають прототипи й відповідно є об'єктом авторського захоплення чи неприйняття, можливо, символом самореалізації його чоловічого «Я».

Психо-біографічний роман «Соло для Соломії» розпочинається з епіграфів, які тісно пов'язані з основним задумом і специфікою художнього мислення письменника. Один із них – це фрагмент зі Старого заповіту, в якому йдеться про віковічну Божу любов до народу й кожної окремої душі. Книга пронизана знанням і розумінням ментальності мешканців Полісся, увагою до традицій, звичаїв та обрядів волинської землі. Інший епіграф – куплет з народної пісні, безпосередньо стосується теми наукової розвідки, служить ключем до осмислення жіночого світочуття в текстуальній тканині твору.

Роман складається з трьох частин: Заспів, Приспів та Finale, дві з яких мають назву музичних термінів, що дозволяє говорити про елементи синтезу мистецтв у змісті твору. Перша частина, що пов'язана з життям Соломії-старшої, особливо насичена народним мелосом: події роз-

гортаються «на Маланку, бо Щедрий вечір»; зустріч зі Степаном і усвідомлений статевий потяг до цього чоловіка супроводжує «пісня, гомін, коляда»; бажання народити донечку увиразнюється співом солов'їв, які «так вищебечували, витьохкували, здавалося ближчають мерехтливі небесні зорі, – певно, янголи також хотіли послухати той спів маленької пташки [6, с. 20]; навіть «пронизливий, з невеликою хрипотинкою крик манюпунької крихітки звучить для матері як прекрасна музика». Тілесність головних персонажів розкривається крізь призму пісенної культури, сільських пейзажів та архітектурного ансамблю (церква XVIII ст.) і відображає не так реальність людського світу, як невідворотність подій у долі особистості.

Одним із основних конфліктів «Заспіву» є конфлікт між тілесністю і християнською мораллю. Соломія-старша первинно усвідомлює себе матір'ю, дружиною, а все, що стосується особистих відчуттів, вона приглушує у собі. Загалом інтимне буття героїні виписане фрагментарно, але глибоко: «Степанку, Степасю, горе ти моє. Та на неї дивилося ведмедиве око. Наче справжнього ведмедя, що стояв перед нею пораним, тамував у собі ревіння од болю, а з ока текла сльоза і десь там під шкірою гасла, пропікаючи нутроці» [6, с. 13]. Тенденції запровадження шлюбу і пов'язаних із ним зобов'язань перед чоловіком змінювалися впродовж віків, до того ж зміна динаміки шлюбних норм часто пов'язана з економічними й соціальними умовами побутування. Психологічно Соломія-Дочка дуже схожа на матір, її душевні муки пов'язані з чоловіком-нелюбом та усвідомленим сексуальним потягом до Петра: «Вона, як і нерідна мама, старша Соломія. Тільки та все життя проносила свою таїну в собі, пересилила себе, сховала, як мовлять, серце на денце» [6, с. 137]. Патріархально-християнська мораль української жінки диктувала певні принципи і поведінкові стереотипи, однак письменник Володимир Лис на прикладі головної героїні зумів показати посутні зміни у свідомості мешканки села.

Варто наголосити на тому, що у романі «Соло для Соломії» добре виписана тема релігії, емоційності українців, переважання чуттєвого начала над розумовим і вольовим. Бог – це внутрішній закон, відповідно до якого треба жити. Українець довіряє себе і свою волю Богові, а тому з покорою приймає всі страждання. Тому світоглядним орієнтиром для Соломійки стає отець Андроній, у найважчі хвилини свого буття героїня звертається до Бога, молитва супроводжує її у найбільш суперечливі моменти життя. Проте тіло як основа природного функціонування людини оприсутнене навіть у релігійному дискурсі: «Про жінок завели мову. Батюшка скаржився на непоінтливую до його потреб матушку» [6, с. 25]. Відтак література, що її нам демонструють письменники сучасної доби, органічно пов'язує різні аспекти світовідчуття. Тому, на думку Н. Зборовської, творчість «у її вищому розумінні передбачає єдність, цілісність особистості на основі духовно-психологічної єдності батьківст-

ва і материнства, мужності і жіночості» [2, с. 402]. Домінування жінки в сім'ї, в господарській і побутовій сферах; жіночність української нації. Культ Богородиці, ідеалізація подружнього життя, обожествлення сім'ї, звеличування жінки-матері – ключові риси української релігійної обрядовості.

У першій частині роману «Соло для Соломії» переважають стосунки між чоловіком і жінкою у процесі формування й становлення особистості. Назва розділу «Поява зірки» стає у творі символом зародження життя, почуттів, пристрастей. Письменник Володимир Лис доводить, що поняття тілесності у текстуальній реальності не можна обмежити уявленням про тіло як організм, це «світ символів, асимільований у тілі» [4, с. 66]. Як-от, зображена автором традиція ворожіння на судженого: «...саме перед Різдом Соломійка побачила, як набухає, бубнявіє гілочка. Як розпухають бруньки. Вона теж відчувала, як серед зими у її тілі зріє весна. Хапалася мимоволі за груди, що здавалися випуклими більше звичайного» [6, с. 94]. Використовуючи мову символів, автор наголошує, що природа стосунків молодих людей має яскраво виражену фізіологічну складову.

У «Приспіві» роману постає тема жіночого демонізму як форми поведінки жінки, її світосприйняття та реакції на події, що відбуваються в житті суспільства. Недаремно один із розділів має назву «Біла відьма», де Соломія у всій своїй жіночій зрілості виступає в образі демонічної жінки з міфологічних праоснов: «То була вже краса не молоденької дівчинки, а дозрівання, стиглість молодої, вродливої і сильної жінки. Дзвеніли дозрілою силою ноги, лебеділи, набирали висоту руки, а легенька паволока диво-очей змінювалася такою виразністю, перед якою не міг встояти жоден чоловічий погляд» [6, с. 175]. Володимир Лис, створюючи образ української жінки, реалізував уявлення наших предків про існування нерозкритих потенційних можливостей людини. Очевидно, зі встановленням патріархату ставлення до жінок змінилося, жінки позбулися своєї влади, а ті, які прагнули колишнього домінування, почали сприйматися як відьми. Демонічна природа Соломії спрацьовувала у хвилини найбільших переживань винятково у ситуації з чоловіками, яких вона любила: «Хто там казав, що я біла відьма? Любка? Вірка? Як-що я така відьма, хай і біла, то хай...» [6, с. 199].

Як відомо, демонізм передавався із покоління в покоління, сприяв тісному зв'язку між стражданням і задоволенням, що посилювалося великою увагою до порушень норми. У тексті роману «Соло для Соломії» спостерігаємо певною мірою фатальний аспект демонізму: передрікання Петрової і Павлової смерті, народження дітей, бачення власного майбутнього. Соломія виходить за рамки традиційної моралі й живе винятково почуттями, на відміну від іншої демонічної жінки Руфини. Особливістю цього роману є те, що він водночас поєднує у собі два типи світосприйняття: патріархальний і матриархальний. Так от, Руфина є втілен-

ням матріархального типу, природа її тілесності руйнівна: «І ти поїдеш? До тієї вирви? До того лярвиська поїдеш? У неї ж там і чоловік й любовника вже завела...» [6, с. 184], - так кричала Соломія, рятуючи свого брата Василя. Одним із аспектів ірраціонального, демонічного, містичного впливу на чоловіків є фізична привабливість ключових героїнь: «Соломія виходила з води геть мокра, літнє платтячко прилипло до тіла, справді виднілися її чималенькі, все ще пружні груди, живіт, який любили цілувати її коханий і закохані в неї чоловіки» [6, с. 183]. У цьому романі «саме тіло все більше підлягає читанню, розумінню, інтерпретації, генетичному розшифруванню...» [3, с. 66].

Письменник делікатно, але у звичній для себе реалістичній манері на прикладі Соломії та інших героїнь (Руфїни, Вірки, Варки) описує силу людської фізіології, адже саме лібідо відповідає за продовження роду, самореалізацію чоловічого і жіночого начала. Аналізуючи поведінку цих жінок, спостерігаємо прорив тілесності у їхній свідомості, вони є носієм сильного чуттєвого потягу. Подруга головної героїні Вірка – мати двох дітей, яка втратила на війні чоловіка, наголошує: «Я проста жінка, а тут річ особлива. Ромко Пилипців оком на мене запов. Ну, стрічаємось, і чия в тім вина?» [6, с. 193]. Тілесність у цьому конкретному випадку становить собою не тільки самореалізацію сексуальної функції, а включає чисельні психологічні репрезентанти: фантазію, потяг, мотивацію, емоції.

У тексті роману «Соло для Соломії» показано приклад сексуального насильства, маємо на увазі вимушений статевий зв'язок Соломії з головою колгоспу Басютою. Письменник Володимир Лис натуралістично описує жіночі відчуття: «Повернулася додому опівночі. Потім, роздягнувшись, хоч стояла ще весняна холодрига, помила все тіло. Думала, що жити їй би не варто, али ж у неї була донечка» [6, с. 276]. Німецька дослідниця А. Ассманн у зв'язку із пам'яттю тіла буквально говорить про «втільнення»: моральними свідками вона називає тих, у чий тіла й душі безпосередньо вписане насильство. «Тіло катованого й травматизованого є постійною ареною злочинного насильства і тим самим водночас «пам'яттю» свідків, яку не можливо так просто оприлюднити у вигляді переданого кимось послання» [8, с. 90]. Враховуючи, що тіло є найважливішим виміром людяності Соломія-молодша переживає травматичний досвід, який підриває її довіру до чоловіків. Наступні фізіологічні стосунки підсвідомо відбуватимуться з метою зачати дитину. Для реалістичних художніх текстів актуальним є зображення української жінки в повноті її влади, тобто в подружніх стосунках. Однак Володимир Лис зобразив кризу сім'ї післявоєнної доби: змінилося буття героїнь, а відповідно - і подружні стосунки зазнають трансформації.

У третій частині роману *Finale* розкривається духовний і чуттєвий світ героїв в особливо яскравих емоційних обставинах на основі контрастів: добро і зло, любов і ненависть. Автор художньо вибудовує долі головних персонажів - усі кривдники і нелюби Соломії вмирають, але кож-

ному з них вона віддає шану й часточку душі. Відтак жінки у романі Володимира Лиса є носіями патріархального устрою, з тяжінням до возвелення чоловіка. Варто наголосити, що традиційні жіночі образи юної дівчини, жінки-матері письменник інтерпретує через бажання бути поруч з чоловіком.

Отже, зображуючи життя героїнь, світу, в якому вони побутують, автор створює художньо-видові модифікації тілесності. Як вважаємо, відправними точками формування засобів художнього вираження тілесності є такі її аспекти: *тіло як носій духу* – виразником цього виступає Соломія-старша, вона поєдналася з коханим у глибокій старості: «...їй ішов сімдесят дев'ятий рік, а Степанові – вісімдесят третій. Разом вони прожили ще сім літ» [6, с. 328]. Тілесність крізь призму *душевного світочуття* втілює Соломія-молодша, навколо долі якої вибудовується родинна сага: «Вона стояла молода, справді неказанно вродлива, розпашіла, була символом щастя дивно-світлого, густе пшеничне волосся мовби просилося на волю, прагло обцілувати увесь світ, а не тільки ці прекрасні жіночі плечі» [6, с. 160]. Реалізоване у романі *тіло як будова* – це малолітня Варка: «У цій дівчині справді було щось од того звіряти – худорляве, загострене личко, сама довга та худа, носик вгору задирається, очі зеленкуваті швидко-швидко бігають» [6, с. 204]. Тіло Руфини сприймається як *інструмент* задля досягнення мети: «Вона змусила чоловіка поступити у військову академію, більше того сприяла цьому через командира дивізії» [6, с. 311]. Соломія-наймолодша використовує власне *тіло як засіб спілкування*, лише народивши дочку від грузина, розуміє, що у рідному селі залишила справжнє кохання. Важливо зауважити, тілесність у творах Володимира Лиса є одним із структурних елементів у композиції твору.

Таким чином, аналізуючи художнє мислення письменника, відзначаємо концептуальну єдність роману «Соло для Соломії». Перша частина написана в манері народного побутописання з вкрапленнями фольклорних мотивів, друга – в рамках історично-психологічної романістики, третя – в жанрі мелодрами. Концептуально автор дотримується такої тези: «Тіло – не лише суттєвий вимір нашої людської природи, але й основний інструмент усіляких людських звершень» [3, с. 45]. Зосереджуючись на питаннях тілесності, Володимир Лис у художніх параметрах аналізує те, що становить основу повноцінного буття людини.

Література

1. Агеева В. Чоловічий псевдонім і жіноча незалежність / Віра Агеева // Незнайома. Антологія української «жіночої» прози та есеїстики другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. Авторський проект В. Габора. - Львів, 2005. - С. 1
2. Зборовська Н. Український культурний канон: феміністична інтерпретація / Н. Зборовська // Кур'єр Кривбасу. – 2000. – №125-126. – С. 117-124.

3. Эпштейн М. Тело на перекрестке времен. К философии осязания / М. Эпштейн // Вопросы философии. – М.: Наука, 2005. – № 8. – С. 66.
4. Колоскова М.В. Онтогенез телесности развитие общества: на пути к разделению Я – не Я / М.В. Колоскова // Телесность человека: междисциплинарные исследования. – М.: МГУ, 1991. – С. 70.
5. Ключек Г. Еротизм у сучасній прозі і що за ним вбачається... / Г. Ключек // Літературна Україна. – 1993. – 1 липня. – С. 4.
6. Лис В. Соло для Соломії / Володимир Лис; передм. Т. Прохаська. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 368 с.
7. Гарнашинська Л. Презумція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 534 с.
8. Assmann A. Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik. – München: Beck, 2006.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 08.05.2017 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Крисою Б. С.*

THE DISCOURS OF CORPOREALITY IN THE IMAGE OF A UKRAINIAN WOMAN (ON THE MATERIAL OF V. LYS'S NOVEL «SOLO FOR SOLOMIA»

S. E. Ushnevych

*Vasyl Stefanik Prycarpathian National University;
76018, m. Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57;
tel. + 380 (342) 75-23-51*

The paper is devoted to the research of the discourse of physicality in the perception of the world by a traditional-patriarchal herane comprehension of behavioural patterns of a demonic woman through the prism of mythological proto-foundations; analysis of the concept of the human being unfolded through the images of Mother, Daughter, Granddaughter.

Keywords: corporeality, patriarchy, matriarchy, Ukrainian woman.